

Gerd KOENEN, *Što je bio komunizam?*, Durieux, Zagreb, 2011., 189 str.

Njemački povjesničar i publicist Gerd Koenen, nakon razočaranja u svoje mladenačke ljevičarske ideale i njemačku radikalno-ljevičarsku scenu kojoj je pripadao 1970-ih, već se od 1980-ih usmjerio na kritiku ljevice, posebno komunističkih režima i pokreta, što je objavio u nizu publicističkih i povjesničarskih knjiga, od kojih su neke doživjele i sjajne kritike. Od njegovih recentnijih djela u hrvatskom su prijevodu dosad bile objavljene knjige *Vesper, Ensslin, Baader: iskonski prizori njemačkog terorizma* (2008.) i *Projekt Guevara: snovitim stazama svjetske revolucije* (2010.), koje je, prvu samostalno, drugu u suizdavaštvu s podgoričkom izdavačkom kućom, objavio zagrebački Durieux u prijevodu Nenada Popovića. Treća Koenenova knjiga na hrvatskom jeziku, koju je objavio isti nakladnik i prevoditelj, dolazi nam kao relativno svjež proizvod, samo godinu dana nakon objave izvornika na njemačkom jeziku.

U dva uvodna poglavlja, "Što je bio komunizam?" (str. 7.-15.) i "Komunizam kao povijesni fenomen" (str. 16.-23.), autor se kritički osvrće na današnju percepciju komunizma u znanstvenoj, ali i široj javnosti, govori o povezanosti XXI. i njemu prethodnog stoljeća, u kojem je komunizam bio "daleko najveći, najdublji i najuspješniji masovni pokret". Najizravnije kritizira (u vrijeme objave knjige još živog) povjesničara Erica Hobsbawma i njegov koncept "stoljeća ekstrema", navodeći da Hobsbawm "nikada nije želio ozbiljnije raspraviti posve osobite, dublje uzroke socioekonomskih nesreća, moralnih izopačenosti i terorističkih ispada komunističkih država, partija i društava". Kritizira starije, ali i neke novije prikaze povijesti komunizma, poput onih Roberta Servicea ili Archiea Browna, tvrdeći da čine veliku grešku kada ishodište komunizma pokušavaju naći u nekom izgubljenom antičkom zlatnom dobu. Već je iz uvoda razvidno da se on protivi takvim paušalnim interpretacijama koje komunizam predstavljaju kao ideokraciju koja je težila dobromu, a u praksi stalno stvarala zlo.

Koenen komunizam poima isključivo u singularnom obliku, jer je ishodište svih komunističkih partija i značajnih komunističkih vođa, od Tita preko Ho Chi Minha do Mao Zedonga, moskovska boljševička doktrina. Taj problem autor razrađuje u poglavlju "Povijesno mjesto boljševizma" (str. 24.-38.). Jedan od ključnih elemenata na koji se boljševička partija oslanjala u borbi za vlast u Rusiji bilo je ratno stanje. Povijesna vezanost komunizma za ratove nije bila slučajna nego suštinska, smatra Koenen, a to dokazuje Lenjinovom izjavom: "Što će rat zahtijevati više žrtava, to jasnije će radnici (...) spoznati nužnost da oružje upere protiv vlada i protiv buržoazije svake pojedine zemlje." U Prvom svjetskom ratu autor vidi "inkubator svih modernih totalitarnih pokreta", a da je komunizam u svome korijenu i plodu totalitarni pokret autor nastoji pokazati u poglavlju "Lenjinizam kao totalitarni projekt" (str. 39.-51.), u prvom redu analizirajući Lenjinovu knjigu *Država i revolucija*, koju je okarakterizirao kao "otužno jednostavan nacrt društva". Koenen tvrdi da je Lenjinova partija od početka teror učinila središnjim elementom svoje politike, ponajprije zbog svoje manjinske političke i društvene osnovice. Cijena boljševičke pobjede u građanskom ratu bila je, prema njemu, civilizacijsko nazadovanje nečuvenih razmjera.

U poglavlju "Od ruskog k svjetskom boljševizmu" (str. 52.-64.) piše o boljševičkim nadanjima da će svjetski rat prerasti u sveopći građanski rat na podjeli između svjetskog imperijalizma i svjetskog boljševizma. Iako su se te nade brzo rasplinule, komunizam se kroz Kominternu, ustrojenu po boljševičkom uzoru, razvijao u sve razgranatiji svjetski pokret koji je čekao svoju priliku za afirmaciju na svjetskoj razini. Kominternu je autor okarakterizirao kao "ulančenje iluzija i pogrešnih računica, poraza i prinosa žrtvi (...), moralnih izopačenja i terorističkih samoproduživanja".

U nekoliko sljedećih poglavlja, "Sovjetski Savez kao utopija" (str. 65.–73.), "Svjetska kapitalistička kriza i Internacionala" (str. 74.–82.) i "Veliki zaokret kao ireverzibilna cezura" (str. 83.–86.), Koenen prikazuje negativan utjecaj svjetske gospodarske krize na Kominternu te veliki sovjetski privredni zaokret u prisilnu kolektivizaciju i industrijalizaciju. Tu je najzanimljiviji prikaz komunističkog organicističkog shvaćanja društva, prema kojem je vođa bio mozak (Lenjin), centralni komitet živčani sustav, partija srce, a proletarijat fizički sustav koji je nosio ukupno društveno tijelo. Takva shvaćanja autor povezuje i s pokušajima razvoja sovjetske eugenike, kao i slučaj istraživanja mozga pokojnog Lenjina koje je trebalo, u strukturi samog mozga, otkriti "indicije da je genijalnost V. I. Lenjina imala materijalne temelje". Sva ta bizarna istraživanja Koenen naziva mrtvim rukavcima razvoja sovjetske znanosti.

U poglavlju "Politička ekonomija realnog socijalizma" (str. 87.–105.) prikazuje kako se SSSR u (pre)kratkom roku iz zaostale agrarne zemlje preobrazio u razvijenu industrijsku državu. Smatra da je taj industrijski preobražaj ostvaren samo na statističkoj i materijalnoj razini, jer se zapravo radilo o preindustrijaliziranoj, prenaoružanoj i precentraliziranoj državi koja je imala stalnu hiperakumulaciju. To je ujedno autorova kritika teorija koje sovjetski razvoj objašnjavaju kao više ili manje uspješnu "nadoknađujuću industrijalizaciju", odnosno modernizaciju. Koenen smatra da se radilo o nasilnom procesu koji je završio neuspjehom, jer je uništenjem "kulaka kao klase" učinjena depopulacija ogromnih razmjera čije se posljedice osjećaju i danas.

Tumačenje komunističkih oblika država i društava kao "diktature modernizacije" autor nastoji opovrgnuti i u poglavlju "Tajna i nasilje" (str. 106.–115.), u kojem ističe da su upravo tajnovitost komunizma i ekscesivno korištenje nasilja ona obilježja koja ruše takvo tumačenje. Tajnovitost se osiguravala monopolom države na informacije i komunikacije, a sve u cilju osujećivanja svake autonomne društvene rasprave ili nezavisnog organiziranja. Koenen tvrdi da je partija držala društvo u informacijskoj izolaciji, odnosno da je zadržavala činjenice koje joj nisu išle u prilog i u javnost puštala samo iskrivljenu propagandu. Međutim drži da je društvo komunističkoj vlasti uzvraćalo na isti način – iz straha je govorilo ono što je vlast željela čuti, što je u konačnici komunistička društva vodilo u samoizolaciju. Tog problema samoizolacije bili su svjesni i komunisti, pa su se provodila povremena unutarpartijska čišćenja uz uvođenje rituala kritike i samokritike, smatra Koenen. Govoreći o nasilju i progonima, naglašava da su u komunizmu "najmilije žrtve progona" bili umjetnici, pogotovo književnici, a poentira citatom Ossipa Mandelstamma koji je, čekajući uhićenje, svojoj supruzi Nadeždi rekao: "Što se žališ (...), samo kod nas se uvažava pjesništvo (...) Nigdje drugdje zbog toga ne ubijaju ljude."

Nasilje je glavna tema i poglavlja "Ratio i iratio terora" (str. 116.–130.), u kojem autor govori o etničkim čišćenjima s kraja 1930-ih, koja su u sovjetskim službenim dokumentima nazivana "nacionalnim operacijama" i u kojima su čitave kulturne, etničke i nacionalne skupine progone u cilju nasilne homogenizacije višenacionalne države. Smatra da je Veliki teror prestao početkom 1939., ali samo da bi bio "proveden u tiše, regularnije i djelotvornije oblike" i da je do danas ostao zagonetna jezgra svih istraživanja komunizma. Tvrdi da su gotovo svi komunistički režimi prošli kroz razdoblja krvavog terora, pa se on "mora pripisati karakteru njegova sustava". Ovdje Koenen sjajno uočava još jednu bitnu odrednicu komunističkih poredaka – da nasilje i brutalnost režima, pogotovo u razdobljima otvorenog terora, nisu produkt karakternih osobina jedne osobe, vođe, Staljina, nego da nas i te njegove osobine vraćaju na sustav koji ga je stvorio i koji mu je dao apsolutnu vlast.

U poglavlju "Svjetski socijalistički lager" (str. 131.-147.) piše o usponu svjetskog komunističkog pokreta koji se dogodio u Drugom svjetskom ratu. Prema Koenenu, objašnjenje tog uspona kao rezultata borbe protiv fašizma je točno, ali dodaje da je odnos fašizma i komunizma mnogo složeniji od onoga kakvim ga je prikazivao konstruirani antifašistički narativ. Govoreći o usponu komunizma u Kini, tvrdi da se radi o najjasnijoj fuziji nacionalnih i društveno-revolucionarnih motiva njihovih komunisti, a u njihovoj pobjedi u građanskome ratu vidi epohalni događaj s kojim je počelo drugo razdoblje komunizma kao svjetskog političkog fenomena XX. stoljeća. Uspoređujući Staljinov SSSR i Maovu Kinu, smatra da ne treba preuveličavati razlike između staljinističke politike kadrova i maoističke "linije masa".

U poglavlju "Dijalektike Hladnog rata" (str. 148.-159.) Koenen promovira istraživanja povjesničara Chen Jiana, koji u svojoj studiji *Mao's China and the Cold War* (University of North Carolina Press, North Carolina, 2001.) s eurocentričnog gledanja na Hladni rat fokus pomiče prema Istoku. On naime umjesto suprotstavljenosti dvaju vojnih blokova u središte postavlja sve nezavisniju svjetsku politiku maoističke Kine. Ta teza i nije toliko radikalna ako imamo na umu da je Kina bila ta koja je podržavala Vijetnam predvođen Ho Chi Minhom i koja je uvukla Sjedinjene Američke Države u iscrpljujući rat koji su izgubile. Isto tako, kad je vijetnamsko vodstvo pod moskovskim pokroviteljstvom počelo ostvarivati Ho Chi Minhov stari projekt socijalističkog carstva Velike Indokine, upravo je Kina podržala Crvene Kmere i krvavom vojnom lekcijom pokazala Vijetnamu koliko ovisi o njoj.

Kao svojevrсни paradoks, Koenen upravo u kineskom vlastitom putu vidi početak raspada komunističkog svjetskog fenomena, što je prikazao u poglavljima "Putovi raspada: kineski slučaj" (str. 160.-169.) i "Putovi raspada: Sovjetski Savez" (str. 170.-179.). Početkom 1960-ih dolazi do razlaza između dviju najvećih komunističkih partija i do međusobnog ekskomuniciranja, a autor se posebno osvrće na devet pekinških pisama izopćenja "Hruščovljevog pseudokomunizma". Pišući o kineskom "Velikom skoku naprijed" i "Velikoj proleterskoj kulturnoj revoluciji", Koenen ističe krvavu bilancu komunističke vlasti u Kini – prenosi podatke Rudolpha Josepha Rummela, autora pojma democid, koji tvrdi da je između 1947. i 1987. u Kini 35 milijuna ljudi bilo žrtvom politički zasnovanog nasilja. Tome dodaje i brojku od 27 milijuna ljudi umrlih od gladi između 1959. i 1961. i ispostavlja brojku od ukupno 62 milijuna stradalih. Analizirajući pak raspad SSSR-a, najprije ističe njegov gospodarski pad, a potom i društvene uzroke. Iako je SSSR bio najindustrijaliziranija zemlja na svijetu, s najvišim tehničkim standardima u vojnoj industriji, njegova je civilna privreda 1980-ih potpuno zaostala. Prikazujući raspad SSSR-a, Koenen nastoji potvrditi svoju osnovnu tezu da se takve države moraju raspasti jer nisu sposobne za autokorekcije, u prvom redu zbog izostanka načela podjele vlasti i pravih predstavničkih tijela.

U posljednjem poglavlju, "Postkomunistička situacija" (str. 180.-189.), autor promišlja o naslijeđu komunizma u postkomunističkim zemljama. Smatra da postoje mnogi politički i psihički razlozi zbog kojih je u današnjim glavnim postkomunističkim zemljama rasprava o tragičnim iskustvima vlastite komunističke povijesti teža i duža negoli je bilo suočavanje s totalitarnom prošlošću zemalja u kojima su vladali fašistički ili nacistički režimi, čiji su zločini odmah nakon Drugog svjetskog rata bili barem poznati. "Za počinjena ubojstva u komunističkim režimima nitko nije osuđen i neće to više ni biti – izuzev možda šačice Crvenih Kmera. Sve tone u močvaru povijesne tragike, ubojice i ubijeni podjednako, a mjesta nekadašnjih strahota zameće vjetar povijesti." U sudbini komunističkih režima XX. stoljeća Koenen vidi dokaz da prena-

pregnutost čitavih sustava društava i moći može trajati dugo, ali ne i vječno, te da se na kraju uvijek iscrpe iznutra, “nužno ustupajući mjesto procesima civilne i društvene reorganizacije”. Smatra da se upravo 1989. poklopilo da vladari više nisu mogli vladati, a oni kojima se vladalo više nisu željeli da se njima vlada. Ipak, njima se vladalo prilično dugo, kroz nekoliko generacija, što autora vodi do pitanja iz domene povijesti mentaliteta. Zapanjuje ga spremnost velikog broja ljudi da se prilagode, stupaju u stroj s drugima, plješču kad se to od njih očekuje iako ne vjeruju u ono što se govori, da sudjeluju u nadzoru života drugih, čak i u onim slučajevima kad nisu prijetile prevelike kaznene mjere, kao npr. u kasnom DDR-u ili Čehoslovačkoj.

Knjiga završava autorovim razmišljanjem o sadašnjoj globalnoj ekonomskoj i društvenoj krizi. Smatra da je kolaps socijalističkog lagera zaokružio kapitalističku globalizaciju koja je i dovela do sloma financijskih tržišta 2009. godine. Drži da je u svim tim aspektima razuzdani kapitalizam u postkomunističkim državama, nesputan ni pravno ni civilnim društvom, vratio vrijeme 150 godina unatrag jer su na dnevnom redu opet ista pitanja vezana za suprotstavljene oblike proizvodnje društvenog bogatstva, slično kako su ih postavili Karl Marx i drugi, samo u novim globalnim razmjerima i na višoj razini socio-ekonomskog razvoja.

Najveći nedostatak ove knjige ograničenost je istraživačkog fokusa. Autor je gotovo isključivo usmjeren na promišljanje o komunizmu u SSSR-u, mnogo manje na ono u Kini, a ostali komunistički režimi samo su usputno spomenuti. Iako autor s pravom naglašava da svi komunistički sustavi imaju isto ishodište, brojne varijacije komunističkih ideja i vrlo dinamični odnosi između komunističkih država i partija nalažu da se tom pitanju posveti mnogo veća pozornost. No, iako se radi o historiografsko-publicističkom eseju koji ne donosi puno novih informacija, knjiga donosi intrigantna i poticajna promišljanja o komunizmu kao totalitarnoj ideji, pokretu i sustavu koji je uzrokovao velika ljudska stradanja. Nakon čitanja ove knjige čitatelj bi teško mogao sagledati svu kompleksnost fenomena komunizma, ali bi mogao dobiti prilično jasan odgovor na naslovno pitanje.

JOSIP MIHALJEVIĆ

Izložba *Jugoslavija: od početka do kraja*, Muzej istorije Jugoslavije, Beograd, 1. prosinca 2012. – 3. ožujka 2013.

Posljednjih je nekoliko godina beogradski Muzej istorije Jugoslavije, koji je osnovan 1996. spajanjem Memorijalnoga centra Josip Broz Tito i Muzeja revolucije naroda i narodnosti Jugoslavije, pokazao iznimno živu aktivnost postavljajući niz privremenih izložbi (primjerice *Zbirka slika druga predsednika, Tehnika narodu, Poslednja mladost u Jugoslaviji, Titove Nove godine*) utemeljenih mahom na vlastitim zbirkama koje čuvaju više od 200 000 predmeta. No muzej koji obuhvaća sklop triju prostora – Muzej 25. maj, Stari muzej i Kuća cvijeća – i dalje nema stalni postav i ne može posjetiteljima prikazati povijest zemlje iz svojega naziva. Stoga je potpuno opravdano nastojanje oko pripremanja i postavljanja izložbe *Jugoslavija: od početka do kraja*, u najavi opisane kao “Istorija jednog od najzanimljivijih i najkontroverznijih državotvornih eksperimenata u XX veku”. Izložba je otvorena 1. prosinca 2012., znakovito, na dan ujedinjenja u Kra-